

gyok mi? Örököltük Európát mint neveletlen népek iskoláját, ahol még nem könnyű lecke kollektív bizalmat előlegeznünk egymásnak, és elvégezni az előzékeny empátia minden napos gyakorlatait. Nem egyszerű azt mondani, igyunk barátom egy pohárral, koccintsunk, nem történt semmi, köztünk legalábbis semmi sem. A közös sérelem is közös kulturális vagyon. Ellenezzük, hogy a közös sérelem miatti szomorúság jogát elvitasák tőlünk. Azután eljön az a perc is, amikor egymásra nevetünk. Mi dolga a ma élőknek? Emléket, életrajzokat gyűjteni, követni az életsorsok alakulását, tudni, hogy kik voltak elődeink a családban vagy a házban, biográfiákban tanulni a nemzeti történelmet, és fejet hajtani a temetők előtt, bárki fekszik is odalent.

zuführen. Zu sagen, komm, mein lieber Freund, trinken wir zusammen ein Glas, stoßen wir an, es ist nichts geschehen, zumindest zwischen uns nicht, einfach ist das nicht. Auch die gemeinsame Verletzung ist ein gemeinsames kulturelles Vermögen. Widersetzen wir uns dem, daß man uns das Recht auf Traurigkeit wegen der gemeinsamen Verletzung streitig macht! Hernach wird auch der Augenblick kommen, daß wir uns anlachen. Was ist Sache der heute Lebenden? Erinnerungen und Lebensläufe sammeln, die Entwicklung der Lebensschicksale verfolgen, wissen, wer unsere Vorfahren in der Familie oder im Haus gewesen sind, aus Biographien die nationale Geschichte lernen und vor den Friedhöfen das Haupt neigen, gleich wer dort unten liegt.

Aus dem Ungarischen von Hans-Henning Paetzke

Dr. Tóth Ágnes,
történész,
az MTA Kisebbségkutató intézetének
igazgatóhelyettese

Dr. Ágnes Tóth,
Historiker, stellvertretende Direktorin des
Forschungsinstituts für Minderheitenforschung
der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

A történelmi folyamatokat vizsgálva hajlamosak vagyunk azokat az események együttesét meghatározó körülmények felől nézni, és figyelmen kívül hagyjuk a személyes szabadságnak azt a mozgásterét, amely az egyén számára mindenfajta meghatározottság mellett is az adott szituációban rendelkezésre állt. Meggyőződésem, a XX. század európai kataklizmáit csak akkor tudjuk megérteni, ha e személyes szabadság felőli nézőpontot következetesen érvényesítjük.

A második világháború utolsó hónapjaiban, és az azt követő fél évtizedben Kelet-Közép-Európából végrehajtott elűzések nem előzmény nélküliek. Az első világháborút lezáró békeszerződések kisebbségvédelmi rendszerének kudarca gyakorlatilag annak életbelépésével egy időben nyilvánvalóvá vált. Az érintett államok a békekonzferencia ajánlása, és a szerződések kötelezettségei ellenére sem kisebbségeik társadalmi integrálódására, hanem asszimilációjukra és beolvadásukra törekedtek. Szóba sem jött seholy a svájci mintát követve az egy államon belüli többségi és kisebbségi népcsoportok társnemzeti státusza, és seholy nem karolták fel a történetileg és kulturálisan kialakult különbségekre épülő regionalizmust sem. Bár ezen az általános helyzeten belül jelentős különbségek mutatkoztak az egyes államok kisebbségpolitikájában, azt a feltevést azonban, hogy a politikai demokrácia egyben a kisebbségek jogainak szavatolását is jelenti – a gyakorlat nem igazolta.

Ez a tapasztalat már a '30-as évek közepén megerősítette azt az elgondolást, amely a kisebbségi probléma megoldásaként elfogadta – az angol, francia és német

Indem wir historische Prozesse untersuchen, neigen wir dazu diese von den Bedingungen heraus zu betrachten, die die Gesamtheit der Ereignisse bestimmen und lassen dabei jenen Bewegungsraum der persönlichen Freiheit außer Acht, der dem Individuum in der konkreten Situation bei allen Determinationen zur Verfügung stand. Es ist meine Überzeugung, dass wir erst dann imstande sein werden, die europäischen Kataklismen des 20. Jahrhunderts zu verstehen, wenn wir diesen Standpunkt der persönlichen Freiheit konsequent zur Geltung kommen lassen.

Die in den letzten Monaten des Zweiten Weltkrieges und während der darauf folgenden fünf Jahre stattgefundenen Vertreibungen aus Ost-Mittel-Europa entbehren nicht eine Vorgeschichte. Der Misserfolg des Minderheitenschutzsystems der Friedensverträge, die den Ersten Weltkrieg abschließen sollten, war praktisch in dem Moment offensichtlich, in dem diese in Kraft getreten waren. Die betroffenen Staaten strebten trotz der Empfehlungen der Friedenskonferenz und ihrer vertraglichen Verpflichtungen nicht die gesellschaftliche Integration ihrer Minderheiten, sondern ihre Assimilierung und Einschmelzung an. Es wurde in keinem dieser Länder – etwa das Schweizer Modell folgend – der Partnernation-Status der Mehrheits- und Minderheitsvölker innerhalb eines Staates in Erwägung gezogen, weder wurde irgendwo der auf die sich historisch und kulturell entwickelten Unterschiede bauende Regionalismus unterstützt. Obwohl innerhalb dieser generellen Lage sich wesentliche Unterschiede in der Minderheitenpolitik der einzelnen Länder zu konstatieren waren, doch konnte die Praxis jene Hypothese nicht nachweisen, dass die politische Demokratie gleichzeitig auch eine Garantie für die Gewährung der Minderheitenrechte bedeutet.

Diese Erfahrung stärkte bereits in der Mitte der 1930er Jahre jene Denkweise, die – auch in den Kreisen der englischen, französischen und deutschen politischen Elite – die Idee der „ethnischen Trennung“ als Lösung des Minderheitenproblems akzeptiert hatte. Mit anderen Worten hielte man

politikai elit körében is – „az etnikai szétválasztás” elvét/lehetőségét. Azaz a jövőbeni Európa egy fontos konfliktusforrásának megszüntetése érdekében, megengedhetőnek tartották az etnikai viszonyok áttelepítésekkel való újrendezését. Erre hivatkoztak mind, akik 1939-től a „népességtranszfer” valamely formáját propagálták. A tiszta nemzetállamok létrehozását – hasonló érveléssel, de természetesen más okokból – támogatták a kelet-közép-európai országok politikai elitjei, és részben társadalmi is. A nemzeti kisebbségeknek a nemzetközi politikában konfliktusforrásként való meghatározása mellé azonban a német és magyar közösségekkel szemben ebben a régióban újabb érvek társultak. Nevezetesen megkezdődött e közösségek démonizálása, a német – illetve magyar – expanziós törekvések eszközeként, „ötödik hadoszlopaként”, „állam az államban” való megjelenítésük, amiből axiómaként vezették le kollektív bűnösségüket, és fogalmazták meg elűzésük igényét.

A magyarországi politikai elitnek és részben a társadalomnak is a kollektív bűnösséghez való viszonyulását meghatározta – illetve befolyásolta – az, hogy a csehszlovák kormány nemcsak a német, de a magyar kisebbség teljes kitelepítését is követelte, mégpedig azonos érvelés alapján. A magyar kormányok és politikai pártok csapda-helyzetbe kerültek. Egyrészt természetesen védeni, képviselni akarták a fenyegetett és üldözött magyar kisebbségi közösségeket, s azt maguk is tudták, hogy ezt hitelesen csak akkor tehetik, ha lemondanak a németekkel szemben a kollektív bűnösség-büntetés elvének alkalmazásáról. Másrészt a politikai hatalomért folytatott harc során szükségük volt arra a gazdasági potenciálra, amelyet a német közösség megbüntetésére/felelősségrevonása révén szerezhetek meg, s amelyet szavazóbázisuk kialakításához, illetve megerősítéséhez, a társadalom átstrukturálásához kívántak felhasználni. Ebben a helyzetben a magyar kormányok eljárását kettősség jellemezte. Egyrészt: a szlovákiai magyar közösség megítélését, és a vele szemben alkalmazott eljárást mind a nemzetközi diplomáciai színtereken, mind a két ország tárgyalásaiban a németekétől elkülönítetten igyekeztek kezelni, és attól eltérőként, valami „más”-ként próbálták megjeleníteni. Másrészt: a hazai német közösséggel szemben a kollektív bűnösség-büntetés elvét formális, jogi értelemben ugyan elutasították, ugyanakkor azt leplezett módon, a végrehajtás során alkalmazták.

Ez a kettősség azonban nemcsak az érintett országokra, de a nagyhatalmakra is jellemző volt. A potsdami határozatokkal – amelyekkel jórészt immár a kialakult folyamatok valamiféle mederben tartására törekedtek, semmint elvszerű szabályozására – deklaratív módon tették lehetővé Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország számára, hogy német nemzetiségiektől Németországba történő áttelepítésükkel megszabaduljanak. S jöllehet a nagyhatalmi verdikt tartalmaz egy rövid kitétel a telepítések emberséges és szervezett módon történő végrehajtására, annak érvényt szerezni nem tudtak. Éppen ezért a második világháború után végrehajtott telepítések embertelen módjáért, a kisebb-

im Interesse der Beseitigung einer wichtigen Konfliktquelle im zukünftigen Europa die Neuordnung der ethnischen Verhältnisse durch Umsiedlungen für zulässig. Darauf beriefen sich all jene, die seit 1939 irgendeine Form des „Bevölkerungstransfers“ propagiert hatten. Die Verwirklichung der ethnisch reinen Nationalstaaten wurde von den politischen Eliten der mittel-ost-europäischen Ländern und teils von ihren Gesellschaften – mit einer ähnlichen Argumentation, freilich aus anderen Gründen – ebenfalls unterstützt. In dieser Region kamen jedoch neue Argumente zu der Bestimmung der nationalen Minderheiten als Konfliktquellen in der internationalen Politik hinzu gegenüber den deutschen und ungarischen Volksgemeinschaften. Es wurde nämlich mit der Dämonisierung dieser Gemeinschaften begonnen, sie erschienen als Mittel der deutschen – bzw. der ungarischen – Expansionsbestrebungen, als „fünfte Kolonne“, als „Staat im Staat“, und daraus wurde ihre kollektive Schuld als ein Axiom abgeleitet und der Anspruch auf ihre Vertreibung formuliert.

Das Verhältnis der ungarischen politischen Elite und teilweise auch der Gesellschaft zu der kollektiven Schuldzuweisung wurde dadurch bestimmt, – bzw. beeinflusst – dass die tschechoslowakische Regierung nicht nur die Aussiedlung der deutschen, sondern auch der ungarischen Minderheit gefordert hatte, und zwar aufgrund der selben Argumentation. Die ungarischen Regierungen und Parteien gerieten in eine Falle. Sie wollten einerseits natürlich die bedrohten und gejagten ungarischen nationalen Gemeinschaften schützen und vertreten, und sie waren sich dessen bewußt, dass sie dies nur dann glaubwürdig tun können, wenn sie auf die Verwendung der Idee der kollektiven Schuldzuweisung gegenüber den Deutschen verzichten. Andererseits brauchten sie im Laufe des politischen Kampfes jenes Wirtschaftspotential, das sie mit der Bestrafung der deutschen Gemeinschaft bekommen konnten, und das sie zu der Ausbildung ihres Wählerpotentials und zur Umstrukturierung der Gesellschaft verwenden wollten. Die Vorgehensweise der ungarischen Regierungen wurde in dieser Situation von einer Diskrepanz gekennzeichnet. Einerseits war man bestrebt, die Beurteilung der ungarischen Gemeinschaft in der Slowakei bzw. die für diese verwendete Vorgehensweise sowohl auf den Schauplätzen der internationalen Diplomatie, wie in den zwischenstaatlichen Verhandlungen von der Angelegenheit der Deutschen getrennt zu handhaben und als von diesen Abweichendes, als irgendwas „Anderes“ darzustellen. Andererseits hat man den Grundsatz der Kollektivschuld und der kollektiven Bestrafung im Zusammenhang mit dem einheimischen Deutschtum formal und de jure zwar abgelehnt, doch hat man diesen während der Durchführung heimlich angewandt.

Diese Diskrepanz hat aber nicht nur die betroffenen Länder, sondern auch die Großmächte gekennzeichnet. Die Potsdamer Beschlüsse – die größtenteils der Kanalisierung der bereits in Gang gesetzten Vorgänge und weniger einer Regulierung dienten – ermöglichten deklarativ für die Tschechoslowakei, für Polen und für Ungarn, dass sich diese Länder ihrer deutschen Nationalitäten mit der Umsiedlung dieser nach Deutschland entledigen. Obwohl das Verdikt der Großmächte auch eine kurze Verordnung über die „humane und organisierte Durchführung der Umsiedlungen“ bein-

ségek jogfosztásáért, helyzetéért, az adott országokat és a szövetséges nagyhatalmakat egyaránt felelősség terheli. Ez a felelősség nem megosztható, és nem átruházható. Ha a jelent meg akarjuk szabadítani a múlt terhetől, hogy szabadon, vagy legalábbis szabadabban élhessünk a jövőben, akkor nem elegendő a múlt eseményeinek a föltárása, a tények megállapítása. Meg is kell értenünk azokat. Nem annyira azt, hogy mi történt, hanem azt, hogy hogyan, és miért történt. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy ki-kí szembenézzon az adott folyamatban játszott felelősségével, amely mindig a körülmények által megszabott kényszerek és lehetőségek közötti választásban rajzolódik ki.

A második világháború befejezése után Magyarországon végbement átalakulási folyamat fő tartalma az első fél évtizedben politikai, nem pedig gazdasági, vagy kulturális jellegű volt, ezért ez utóbbi területek prioritásait is a hatalom megszerzésének céljai határozták meg. Ennek a folyamatnak a része a magyarországi németekkel szemben alkalmazott eljárás is, amelyet a kitelepítések befejezéséig a nagyhatalmak állásfoglalásai, az ország külpolitikai helyzete, valamint a hazai politikai erők törekvései határoztak meg.

Már 1944 novemberében-decemberében megfélemlítette a német közösséget a szovjet hadsereg által – részben a kialakulóban lévő magyar közigazgatás közreműködésével – végrehajtott akció, amelynek keretében több tízezer német került szovjetunióbeli munkatáborokba.

A magyarországi politikai erők törekvései 1945 tavaszán váltak nyilvánvalóvá. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány által március 17-én a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról elfogadott rendelete egy radikális, a felgyülemlett szociális feszültségeket enyhítő, ám a gazdasági célszerűséget sok tekintetben mellőző, a Parasztpárt és a Kommunista Párt szavazóbázisának kialakítását, növelését szem előtt tartó elképzelést tükrözött. A rendelet értelmében a földreform végrehajtása során a német nemzetiségű lakosság széles rétegeinek vagyoni korlátozása vált lehetővé, tekintet nélkül az egyéni felelősségre.

Az országon belüli egyenetlen birtokmegoszlás és a nagyszámú igénylő miatt a földbirtokreform során lehetővé vált azoknak a földigénylőknek az ország más területeire való szervezett áttelepülése is, akiknek igényeit saját lakóhelyükön nem tudták teljesíteni. Mindezekből az következett, hogy a földreform végrehajtása a jogszabályi lehetőségeken túl is a német nemzetiségű lakosság rovására történt. Egyrészt a helyi társadalom tagjai a korábbi nemzetiségi és politikai ellentétekre, feszültségekre adott revansként éltek meg a földosztást. Másrészt az a tény, hogy a felosztható földterületek országos méretekben elégtelennek bizonyultak, szükségessé tette az elkobzások kiterjesztését, amit a Volksbund-tagok, illetve a német nemzetiségűek rovására valósítottak meg.

A földreform végrehajtása során néhány hét alatt óriási társadalmi feszültség halmozódott fel. A nincstelen tömegek földhözjuttatása, a szomszéd államokból

haltet hatte, konnte man dieser nicht Geltung verschaffen. Deswegen sind die betroffenen Länder und die Alliierten Großmächte für die unmenschliche Durchführung der Vertreibungen nach dem Zweiten Weltkrieg, für die Entrechtung der Minderheiten und für die entstandene Situation gleichwohl verantwortlich.

Diese Verantwortung ist nicht teilbar und nicht übertragbar. Wenn wir die Gegenwart von der Last der Vergangenheit befreien wollen, damit wir in der Zukunft frei oder zumindest in einer größeren Freiheit leben können, dann reicht es nicht aus, die Ereignisse der Vergangenheit aufzudecken und die Tatsachen festzustellen. Wir müssen imstande sein, diese zu verstehen. Nicht so sehr, was geschehen ist, sondern wie und warum es geschehen ist. Dazu ist es jedoch unerlässlich, dass alle mit jener Verantwortung konfrontiert werden, die immer nur in der Wahl zwischen den in der jeweiligen Situation vorhandenen Zwängen und Möglichkeiten sichtbar wird.

Der Kerninhalt des Umgestaltungsprozesses, der nach dem Schluss des Zweiten Weltkrieges in Ungarn stattgefunden ist, ist in den ersten fünf Nachkriegsjahren von politischer und nicht von wirtschaftlicher oder kultureller Natur gewesen, deshalb wurden die Prioritäten der zuletzt erwähnten Bereiche ebenfalls von den Zielen zur Machtergreifung bestimmt. Das Verfahren gegen die Ungarndeutschen war mit ein Teil dieses Prozesses, der bis zu dem Abschluss der Vertreibungen von den Stellungnahmen der Großmächte, von der außenpolitischen Lage sowie von den Bestrebungen der ungarischen politischen Kräfte bestimmt wurde.

Die Ungarndeutschen wurden bereits im November-Dezember von 1944 durch die von der Sowjetarmee – zum Teil unter Mitwirkung der sich gerade gestaltenden ungarischen Verwaltung – durchgeführte Aktion eingeschüchtert, in deren Rahmen mehrere Zehntausende Ungarndeutsche in sowjetische Arbeitslager verschleppt wurden.

Die Bestrebung der ungarischen politischen Kräfte wurde im Frühjahr von 1945 offensichtlich. Die Provisorische Nationalregierung hat am 17. März eine Verordnung über die Liquidierung des Großgrundbesitzes und die Zuteilung von Land an die landwirtschaftliche Bevölkerung angenommen, und diese Verordnung hat eine radikale Vorstellung widerspiegelt, die die angesammelte soziale Spannung zwar gemildert hat, doch die wirtschaftliche Zweckmäßigkeit in vielen Punkten vernachlässigt und letztendlich die Ausgestaltung und Vergrößerung der Wählerbasis der Nationalen Bauernpartei und der Kommunistischen Partei vor Augen gehabt hat. Im Sinne der Verordnung wurde im Laufe der Durchführung der Bodenreform die Vermögensenteignung von breiten Kreisen der ungarndeutschen Bevölkerung ermöglicht, und zwar ohne Rücksicht auf die individuelle Verantwortung.

Wegen der ungleichen Besitzverteilung innerhalb des Landes und der großen Anzahl der Anspruchsteller wurde es im Laufe der Bodenreform möglich, jene Anspruchsteller in andere Gebiete des Landes organisiert umzusiedeln, deren Ansprüche an ihrem Wohnort nicht erfüllt werden konnten. Daraus folgte, dass die Durchführung der Bodenreform über die rechtlichen Rahmen hinaus auf Kosten der ungarndeutschen Bevölkerung erfolgte. Einerseits erlebten die Mitglieder der Gesellschaft vor Ort die Bodenverteilung als eine Art Revanche für die früheren Nationalitäten- und politischen

érkező nagyszámú magyar menekült elhelyezése, és a bukovinai székelyek letelepítése immár nemcsak a németek vagyoni, politikai, és kulturális jogainak korlátozását, de kitelepítésük igényét is felvetette. 1945 nyarára mind a jobb, mind a baloldali pártok egyetértettek a kitelepítés tényében, csupán az érintettek körét, és a kitelepítés módját illetően voltak nézeteltérések.

Ahogy Erdei Ferenc belügyminiszter fogalmazott: „A sikeres és gyors megoldás nem lehet más, mint a svábság kitelepítése, /.../ de egy ilyen megoldás végrehajtásának rendkívüli technikai nehézségei vannak, azaz hogyan és hová bonyolíthatnánk ezt le.” Mindenek előtt tehát a nagyhatalmak – főként a Szovjetunió – beleegyezésének megszerzésére törekedtek, ezért 1945. május 26-án a magyar kormány maga kérte 200-250 ezer német Németország szovjet megszállási övezetbe való kitelepítésének lehetőségét.

Bibó István – aki ekkor a belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának a munkatársa volt – ezekben a napokban memorandumban tekintette át a kibontakozott folyamat hatásait. Leghatározottabban azt a képmutatást ostorozta amely a törvények, rendeletek, nyilatkozatok és a tényleges szándékok, eljárások közötti különbségekben megmutatkozott. A hivatalos megfogalmazás a volksbundista és fasiszta svábok kitelepítéséről beszél, ugyanakkor „a sváb kérdéssel kapcsolatos sajtóagitáció és magánakciók mögött, igen sok ponton olyan erők vannak melyeket nem a fasiszta svábság kitelepítése érdekel, hanem egészében a német kisebbség kitelepítése, és ha lehet mindenfajta kisebbség kitelepítése. /.../ Mindezek a perspektívák a lehető legszörnyűbbnek tetszenek azok számára, akik tisztában vannak azzal, hogy Magyarország regenerálódása nem kisebbségeken, svábságon, és általában nem bűnbakok keresésén és kivégzésén múlik, s Magyarország vereségének legsúlyosabb tétele nem a katonai és nem a gazdasági vereség, hanem az erkölcsi ...” – írta.

Az elkövetkező hónapok nemzetközi eseményei – a potsdami határozatok nyilvánosságra kerülése, a Németországi Szövetséges Tanács állásfoglalása – immár nem akadályozták, csak korlátok közé szorították a magyarországi politikai pártoknak és a kormánynak a németek kitelepítésére irányuló törekvéseit.

A magyar kormány 1945. december 22-i ülésének napirendjén már a kitelepítések konkrét előkészületei, valamint az azt szabályozó rendeletek szerepeltek. A belügyminiszter expozéjában a svábok kitelepítésének végrehajtását a magyarság történelmi feladatának, és egy nemzetközi szerződés kötelezettségének nevezte. A tervszerű teljes vagyonek Kobzása mellett Magyarországról a német anyanyelvűek és a német nemzetiségűek is kitelepítendőek. Némi kivételezésre a vegyes házasságban élők és az ellenállási mozgalomban aktívan résztvevők számíthattak. A vitában két

A konferencia hallgatósága

Gegensätze. Auf der anderen Seite machte die Tatsache, dass der aufteilbare Boden landesweit als ungenügend erwies, die Ausbreitung der Beschlagnahmen erforderlich, die zu Ungunsten der Volksbund-Mitglieder und der Ungarndeutschen verwirklicht wurde.

Während der Durchführung der Bodenreform häufte sich binnen Wochen ein riesiges Spannungspotenzial in der Gesell-

schaft auf. Die Absicht, den mittellosen Massen Boden zukommen zu lassen, die aus den Nachbarstaaten gekommenen zahlreichen ungarischen Flüchtlingen zu versorgen und die Sekler aus der Bukowina anzusiedeln, beeinflusste nicht nur die Einschränkung der Vermögens-, politischen- und kulturellen Rechte der Ungarndeutschen, sondern förderte auch den Anspruch ans Tageslicht, dass man sie aussiedelt. Bis zu dem Sommer von 1945 waren sich die Rechts- und die Linksparteien einig, dass man die Aussiedlung durchführen soll, es gab nunmehr lediglich in der Beurteilung des betroffenen Kreises der Auszusiedelnden sowie in der Form der Aussiedlung Meinungsverschiedenheiten. Wie es Innenminister Ferenc Erdei formulierte: „Die erfolgreiche und schnelle Lösung kann nichts anderes als die Aussiedlung der Schwaben sein, /.../ doch ist die Durchführung dieser Lösung mit außerordentlichen technischen Schwierigkeiten verbunden, mit anderen Worten, wie kann man sie abwickeln und wohin sollten die Menschen umgesiedelt werden.“ Man wollte vor allem das Einverständnis der Großmächte – in erster Linie der Sowjetunion – haben, weshalb die ungarische Regierung am 26. Mai 1945 darum bat, etwa 200-250 Tausend Ungarndeutsche in die sowjetische Besatzungszone Deutschlands umsiedeln zu können.

István Bibó – der zu dieser Zeit Mitarbeiter der für die Gesetzesvorbereitung zuständigen Abteilung des Innenministeriums gewesen war – schilderte in diesen Tagen in einem Memorandum die Auswirkungen des Vorganges. Er hat am Entschiedensten jene Heuchlerei kritisiert, die sich in den Unterschieden zwischen den Gesetzen, Verordnungen, Erklärungen und den tatsächlichen Absichten und Verfahrensweisen zeigte. Die offizielle Formulierung sprach über die Aussiedlung der Volksbundisten und faschistischen Schwaben, gleichzeitig gibt es „hinter der Presseagitatio und den Privataktionen in Zusammenhang mit der Schwabenfrage vielfach Kräfte, die nicht an der Aussiedlung der faschistischen Schwaben, sondern generell an der Aussiedlung der deutschen Minderheit und wenn möglich, an der Aussiedlung von allen Minderheiten interessiert sind. /.../ All diese Perspektiven erscheinen am Furchtbarsten für jene, denen klar ist, dass die Regeneration von Ungarn nicht eine Frage der Minderheiten, der Schwaben, im Allgemeinen der Sündenbocksuche und nicht der Liquidierung von diesen ist, und dass die schwerste Last von Ungarns Scheitern nicht die militärische oder die wirtschaftliche, sondern die moralische Niederlage ist ...” – schrieb Bibó.

Die internationalen Ereignisse der nächsten Monate – die Veröffentlichung der Potsdamer Beschlüsse, der Standpunkt

álláspont ütközött. A párton kívüli, a szociáldemokrata és a kisgazda miniszterek továbbra is csak lehetségesként értelmezték a nagyhatalmi állásfoglalást és nem utasításként. A kitelepítés tényét magát elfogadták, de a kitelepítendőik körét mindenképpen egyéni felelősségrevonás keretében kívánták meghatározni. Ehhez kapcsolódóan elfogadhatatlannak tartották a rendelet azon paragrafusát, amely a kivételezettek számát előre rögzíti és azt 10%-ban adja meg. A kollektív kitelepítést elfogadók a külpolitikai veszélyek hangoztatását eltúlozták, a nagyhatalmi állásfoglalást pedig határozott utasításként értelmezték. Rákosi Mátyás a következőkkel érvelt: „A németek kitelepítését nem mi találtuk ki. Ennél fogva mi most azon az úton vagyunk, hogy a demokratikus nagyhatalmak és a demokratikus közvélemény határozatát elutasítsuk, óriási tapasztalatlanságot mutatva külpolitikai vonalon, ha a magyarság megtagadná a német nép kollektív felelősségrevonását.” A minisztertanács végül is névszerinti szavazáson, túlnyomó többséggel elfogadta a kollektív bűnösség elvén alapuló rendeletet.

A magyarországi németek kitelepítése a korábbi terveknek megfelelően a Budapest környéki falvakban indult meg. Az első szerelvények 1946. január 19-én Budaörsről gördültek ki. A budaörsi kitelepítésnél tapasztalt visszasságok mintegy előrevetítették az egész telepítési tevékenység főbb jellemzőit. A kitelepítés valójában minden egyes faluban másként és másként zajlott – aszerint, hogy milyen volt a helyi önkormányzat és a kitelepítési biztos viszonya, a falu pártpolitikai megosztottsága, az ország éppen aktuális belpolitikai helyzete, vagy a szállítási lehetőség –, ennek ellenére természetesen mégis összegezhető sajátosságokkal, jellemzőkkel bírt. Az előkészítetlenség, a törvényi szabályozás hiányosságai és a végrehajtó szervek ellenőrzetlen tevékenysége súlyosan megterhelte a kitelepítések egész folyamatát.

A politikai vitákat és törvényhozási folyamatot áttekintve tehát megállapítható, hogy a magyarországi németek II. világháború utáni jogfosztását elsősorban azok a belpolitikai törekvések és külpolitikai kényszerek motiválták, amelyet jogfosztásuk, kitelepítésük révén el akartak érni. Éppen ezért a politikai – választói, gyülekezési, egyesületi – és kulturális jogok korlátozásánál lényegesen nagyobb hangsúlyt kaptak a vagyoni korlátozások.

Kétségtelen, a magyar kormányok szuverenitása a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte révén korlátozott volt. Ugyanakkor a törvényelőkészítő viták azt is tükrözik, hogy a magyar politikai erők a kitelepítést nemcsak elfogadták, de maguk is törekedtek erre. A kitelepítendőik körét pedig mindig oly módon igyekeztek meghatározni, hogy az a „körülmények” szerint alakítható legyen. A kollektív bűnösség elvét – elsősorban a szomszéd országokban élő magyarság miatt – formálisan elutasították, ugyanakkor a német kisebbségi közösséggel szemben alkalmazták. Felelőség terheli őket azért is, mert saját hatáskörükben nem jártak el egyértelműen. Nem tették nyilvánvalóvá sem a magyar társadalom, sem a nemzetközi közvélemény

des Alliierten Rates für Deutschland – hinderten nun nicht mehr die Bestrebungen der ungarischen politischen Parteien und der Regierung auf die Aussiedlung der Deutschen aus Ungarn, sondern gaben lediglich hierzu die Rahmen an.

Die ungarische Regierung hat anlässlich ihrer Sitzung am 22. Dezember 1945 bereits die konkreten Vorbereitungen zu den Vertreibungen sowie die Durchführungsverordnungen an die Tagesordnung gesetzt. Der Innenminister hat in seinem Exposee die Durchführung der Vertreibung der Schwaben als historische Aufgabe des Ungarntums und als eine aus einem internationalen Vertrag resultierende Verpflichtung bezeichnet. Laut dem Entwurf sollten die deutschen Muttersprachler und auch die nach ihrer Nationalität Deutschen konfisziert und ausgesiedelt werden. Auf eine gewisse Sonderbehandlung durften diejenigen hoffen, die in einer Mischehe lebten oder eine aktive Rolle in der Widerstandsbewegung gespielt hatten. In der Debatte wurden zwei Standpunkte miteinander konfrontiert. Die parteilosen Minister, die Sozialdemokraten sowie die Minister der Kleinlandwirtpartei haben den Standpunkt der Großmächte weiterhin lediglich als eine Möglichkeit und nicht als eine Weisung interpretiert. Sie haben die Vertreibung als Tatsache akzeptiert, den Kreis der Auszusiedelnden wollten sie aber im Sinne der individuellen Verantwortung festlegen. In diesem Zusammenhang hielten sie den Paragraph der Verordnung, der die Zahl der Ausnahmefälle vorgibt und in 10% maximiert als inakzeptabel. Diejenigen, die die kollektive Vertreibung akzeptiert hatten, interpretierten die Artikulation der außenpolitischen Gefahren als übertrieben, und den Standpunkt der Großmächte als eine definitive Weisung. Mátyás Rákosi argumentierte folgendermaßen: „Wir haben die Vertreibung der Deutschen nicht erfunden. Daher sind wir im Begriff, die Entscheidung der demokratischen Großmächte und der demokratischen Öffentlichkeit abzulehnen, indem wir auf der außenpolitischen Linie große Unerfahrenheit zeigen, für den Fall, dass das Ungarntum die kollektive Bestrafung des deutschen Volkes ablehnen würde.“

Der Ministerrat akzeptierte schließlich in einer namentlichen Abstimmung die auf der Grundlage der kollektiven Schuldzuweisung ruhende Verordnung.

Man hat mit der Vertreibung der Ungarndeutschen den ursprünglichen Plänen entsprechend in den Dörfern um Budapest begonnen. Die ersten Züge fuhren am 19. Januar 1946 von Budaörs aus. Die Missstände bei der Vertreibung aus Budaörs projizierten gewissermaßen sämtliche bestimmende Faktoren des gesamten Prozesses voraus. Die Vertreibung lief von Gemeinde zu Gemeinde anders ab – je nachdem, wie das Verhältnis zwischen der örtlichen Verwaltung und dem Aussiedlungskommissar, wie die parteipolitische Struktur, die aktuelle innenpolitische Lage des Landes oder die Transportmöglichkeiten gewesen waren. Dennoch hatte die Vertreibung selbstverständlich Komponente und Charakteristika, die man in ihrer Gesamtheit untersuchen kann. Die mangelhafte Vorbereitung, die Lücken der gesetzlichen Regelung und die unkontrollierte Tätigkeit der Durchführungsorgane belasteten schwer den gesamten Prozess der Vertreibungen.

Überblickt man die politischen Debatten und den Vorgang der Gesetzgebung, so lässt sich feststellen, dass die Entrechtung der Ungarndeutschen nach dem 2. Weltkrieg in erster

számára, hogy mi az, amit saját elhatározásukból, és mi az, amit a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására tesznek.

A magyarországi történeti egyházak együttesen és külön-külön is többször, élesen reflektáltak a kormányzatnak a hazai németek kitelepítésével kapcsolatos tevékenységére. A katolikus püspöki kar körlevélben szögezte le. *„Ha csak a bűnösöket büntetnék, hallgatnánk, de a rossznak barátaként minősítenek, és eltávolítanak olyanokat, akikre a bűnt nem bizonyították rá, sőt olyat hoznak föl ellenük, ami természetjogon megilleti őket, pl. az anyanyelv. Ne tegyünk olyasmit, amit a fegyverszüneti határvonalon túl magyarokkal elkövetőktől nemcsak felháborodással fogadtunk, de elviselhetetlennek is éreztünk.”*

Ordass Lajos evangélikus püspök egy helyütt a németek kitelepítését egyenesen *„fasiszta módszerekre emlékeztető népcseré”*-nek, a magyar nemzet öngyilkos lépésének minősítette, hiszen ezt akkor hajtja végre, amikor *„számban és erőben maga is megfogyatkozott”*. Példaként a mezőberényi német közösséget említi: *„A fájdalmas az – írta –, hogy sokan kerültek elhurcoltatásra és kitelepítésre, akik éppen akkor szervezték meg a magyar hazához való hűséges ragaszkodásnak a mozgalmát, amikor ez számukra csak hátrányt jelenthetett és amikor másutt igen sokan meghunyászkodtak az idők vihara előtt.”*

Az egyházi vezetőkön kívül papok, tanítók, falusi jegyzők, a közigazgatás különböző szintjein dolgozó szakalkalmazottak is tiltakozó kérvényeket írtak a kitelepítés kapcsán tapasztalt visszasságokkal kapcsolatban, vagy egyes személyek érdekében. Ezek a tiltakozások, közbenjárások lényegesen nem tudták befolyásolni az eseményeket. A politikai hatalmat gyakorlók figyelmen kívül hagyták/hagyhatták a társadalmi tiltakozást. De pusztán ez a tény semmissé teszi-e magukat a tiltakozásokat, az üldözöttekkel való szolidaritás gesztusait, amelyeket a politikai hisztériakeltés sem tudott megakadályozni. Ezek a gesztusok sikertelenségük ellenére is fontosak. Mert, mint Kapi Béla evangélikus püspök emlékirataiban írta: *„az egyház felsőbbségének igazolnia kellett az ország /.../ színe előtt, hogy gyáván nem kushadt a sarokban, némán engedve megtörténni, amit politikai erőszak a nemzetre oktrojált, hanem a lehetőség határa között, erejéhez mérten teljesítette a maga kötelességét.”*

Bármennyire is meghatározzák tehát a történelmi körülmények az események együttesét, a személynek valamilyen mértékű választási szabadsága mindig megmarad. És a felelősség is szabadsága mértékéig terheli.

A történész is meghatározott léte időbeli és térbeli körülményei által. Amennyiben azonban eszközei lehetővé teszik, a múlt tényeinek megállapítása és megértése révén azt igyekszik helyreállítani, amit lelkében és tudatában igaznak vél. Van azonban a múlt elbeszélésének egy másik formája, és ez a tanúé. A tanúé, aki azért idézi fel emlékeit, hogy formát, tehát értelmet adjon életének és ezzel identitást teremtsen magának. A két elbeszélő – történész és tanú – nem ugyanolyan módon kezeli az igazságra törekvést, a kétféle elbeszélés mégis kiegészíti egymást. A tanú elbeszélése gazdagítja a történészt, mert az egyedi, a semmi mással össze nem vethető személyeset mutatja meg.

Linie von jenen innenpolitischen und außenpolitischen Zwängen motiviert war, die man mit ihrer Entrechtung und Vertreibung erreichen wollte. Gerade darum wurden die Vermögensrestriktionen stärker betont, als die Beschränkungen der politischen Rechte – Wahl-, Versammlungs-, Vereinsrechte – und der kulturellen Rechte.

Die Souveränität der ungarischen Regierungen war durch die Gegenwart der Alliierten Kontrollkommission eingeschränkt. Gleichzeitig zeigten die Diskussionen der Gesetzesvorbereitung, dass die ungarischen politischen Kräfte die Vertreibung nicht nur akzeptiert, sondern diese vielmehr angestrebt hatten. Man versuchte, den Kreis der Auszusiedelnden stets so anzugeben, dass dieser immer den „Umständen“ entsprechend verändert werden kann. Die Theorie der Kollektivschuld wurde – in erster Linie mit Blick auf die ungarische Bevölkerung der Nachbarnländer – formell zurückgewiesen, gleichzeitig gegenüber der deutschen Minderheit angewandt. Die ungarische Politik trägt die Verantwortung auch dafür, dass sie in ihrer eigenen Wirkungssphäre nicht eindeutig verfahren hat. Sie machte weder für die ungarische Gesellschaft, noch für die internationale Öffentlichkeit klar, was sie aus eigenem Entschluss und was auf Drängen der Alliierten Kontrollkommission tut.

Die historischen Kirchen Ungarns reflektierten mehrmals zusammen und auch einzeln scharf auf die Tätigkeit der Regierung im Zusammenhang mit der Vertreibung der Ungarndeutschen. Das katholische Episkopat stellte in einem Hirtenbrief fest: „Wenn nur die Schuldigen bestraft würden, würden wir schweigen. Aber es werden solche zu Sündenböcken gestempelt und beseitigt, denen gar keine Schuld nachgewiesen werden kann. Ja, man kreidet ihnen sogar als Schuld an, was ihnen auf Grund des Naturrechtes zusteht, zum Beispiel die Muttersprache. Tun wir nicht dasselbe, was wir bei denen, die hinter den Demarkationslinien den Ungarn gegenüber anwenden nicht nur als empörend, sondern auch als unerträglich empfanden!”

Lajos Ordass, evangelischer Bischof, bezeichnete die Vertreibung der Deutschen an einer Stelle geradezu als „einen Bevölkerungstausch, der „stark an die faschistischen Methoden erinnere“, und als einen selbstmörderischen Akt der ungarischen Nation, da diese diesen Schritt in einer Zeit macht, als „die ungarische Nation selbst zahlen- und auch kräftemäßig stark dezimiert wurde“. Als Beispiel erwähnte er die deutsche Gemeinschaft von Mezőberény: /.../ Schmerzhaft ist es gerade – schrieb er –, dass viele verschleppt und vertrieben wurden, die gerade in einer Zeit die Treuebewegung als Zeichen ihrer Liebe an die ungarische Heimat organisierten, als es für sie nur Nachteile zur Folge hatte und als viele andere anderswo vor dem Sturm der Zeit kleinlaut wurden.”

Außer den kirchlichen Würdenträgern schrieben auch Priester, Dorflehrer, Dorfnotare und Beamte, die an verschiedenen Ebenen der Staatsadministration gearbeitet hatten, Protestbriefe wegen den Missständen, die sie im Zusammenhang mit der Vertreibung erfahren hatten, oder gegebenenfalls auch im Interesse einzelner Personen. Diese Proteste und Versuche konnten die Ereignisse im Wesentlichen nicht beeinflussen. Die Inhaber der politischen Macht ließen die Proteste der Gesellschaft außer Acht bzw. konnten diese außer Acht lassen. Die Frage ist hier allerdings, ob diese Tatsache allein die Proteste, die Gesten der Solidarität

Talán kevésbé ismert tény, hogy a Magyarországról elűzött 220 ezer német közül mintegy 15 ezren visszaszöktek. Vállalták az illegális határátlépés kockázatát, az újbóli kitoloncolás veszélyét, az évekig tartó társadalom alatti lét minden szenvedését. Vállalták, mert nem akartak lemondani önazonosságukról, a szülőföldhöz, a hazához való jogukról. Ahogy ők fogalmaznak: „Csak egy darab kenyeret akartam enni, de azt otthon akartam.” „Hazavágytunk, ahol a bölcsőnk állt és nem más országba.” „Was Heimat ist, kann ich nicht sagen, ich muß das in meinem armen Herzen tragen.”

Minden szenvedés egyedi. Egymással nem összevethető, és semmifajta összehasonlítással nem relativizálható. Az egyedi, a személyes körében már nem igazítanak el bennünket a politikai viták, a vagonok menetrendje, az elkobzott házak száma, vagy földek nagysága. A személy sorsa személyes viszonyulást követel. Aligha jelenthetjük ki kételyek nélkül, hogy nincsenek e tekintetben tartozásaink.

A magyarországi németek II. világháború utáni története a magyar társadalom múltjának is részét képezi. Hozzánk tartozik. Nélküle nincs nemzeti önismeret. Csak ország van, és nem közös haza. A kitelepítések 60. évfordulója egyszerre alkalom és lehetőség. Alkalom az emlékezésre, és lehetőség a szembenézésre. S talán segítség is. Segítség, hogy közös múltunk, önmagunk megismerése és megértése útján megtegyük a még hiányzó lépéseket.

Pestszenterzsébet m. város polgármestere

12.770|1948. kig. szám. TÁRGY: Németországba áttelepítésre kijelölték felszólamlása.

FELHÍVÁS!

A magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről szóló 12200|1947 Korm. sz. illetve a 84.350|1947 B. M. sz. rendeletekkel megszervezett összeíró bizottság a fenti rendeletek hatálya alá tartozó személyek ügyét elbírált.

Felhívom a városunkban lakó és a fenti rendeletek alapján összeírt személyeket, hogy az Összeíró-Bizottság által már elkészített névsort, mely az érdemi elbírálást is tartalmazza, saját érdekükben tekinisék meg a város társadalompolitikai ügyosztályán (földszint 19/a 4. szoba)

A névsor megtekinthető május hó 13, 14, 15, 18 és 19-én d. e. 8--12-ig

Aki igazolni tudja, hogy elbírálása a fenti rendeletek alapján nem helytálló, reá a rendeletnek egy másik paragrafusa vonatkozik, folyó hó 25-ig a „Kivételező Bizottsághoz”-hoz címzett és a város iktató hivatalába benyújtandó előirászerűen felülbélyegzett FELSZÓMLÁSSAL ELHET.

Pestszenterzsébet, 1948. évi május hó 11.

FLITTNER BERNÁT s.k.
polgármester

Feladat leadó: Böhm György lt. tanácsos
Számlázó nyitandó: Pestszenterzsebeti P. V. V. V. F.

Dokumentum a Sváb sors Magyarországon című kiadványból

mit den Verfolgten, die nicht einmal die Verbreitung der politischen Hysterie verhindern konnte, zunichte macht. Diese Gesten sind trotz ihrer Erfolglosigkeit sehr wichtig. Denn, wie der evangelische Bischof Béla Kapi in seinen Memoiren festhält: Die Leitung der Kirche musste vor der Öffentlichkeit des Landes nachweisen, dass sie nicht feige in der Ecke duckte und stumm zuließ, was die politische Gewalt auf die Nation oktroyierte, sondern im Rahmen der Möglichkeiten ihrer Kraft gemäß ihrer Pflicht nachkam.”

Es ist also gleich, wie auch immer die historischen Umstände die Gesamtheit der Geschehnisse determinieren, die Möglichkeit der freien Wahl des Individuums bleibt in einem bestimmten Rahmen erhalten. Und ebenso belastet ihn die Verantwortung im Rahmen seiner Freiheit zur Wahl.

Auch der Historiker ist durch die zeitlichen und räumlichen Umstände seiner Existenz determiniert. Er ist jedoch bestrebt, wenn seine Mittel es ihm ermöglichen, durch die Feststellung und durch das Verstehen der Tatsachen der Vergangenheit jene Wahrheit zu rekonstruieren, die er in seinem Herzen und in seinem Bewusstsein für richtig hält. Die Vergangenheit lässt sich allerdings auch durch eine andere Form erzählen, und diese Form ist die des Zeugen. Der Zeuge beschwört seine Erinnerungen, um seinem Leben Form und damit Sinn zu verleihen und sich eine Identität zu konstruieren. Die beiden Erzähler – Historiker und Zeuge – streben anders nach der Wahrheit, doch ergänzen sich die beiden Erzählungen. Die Erzählung des Zeugen bereichert die Schilderung des Historikers, da sie das Individuelle, Unvergleichbare zeigt.

Es ist eine vielleicht weniger bekannte Tatsache, dass von den aus Ungarn vertriebenen 220 tausend Deutschen etwa 15 Tausend zurückgeflüchtet waren. Sie riskierten den illegalen Grenzübertritt, die Gefahr der erneuten Vertreibung und sämtliche Leiden der jahrelang andauernden Existenz unterhalb der Gesellschaft. Sie riskierten es, weil sie auf ihre Identität, auf ihr Recht auf Heimat und Vaterland nicht verzichten wollten. Wie sie es formulierten: „Ich wollte nur ein Stück Brot essen, das wollte ich in der Heimat.” „Wir sehnten uns nach Hause, wo unsere Wiegen sind und nicht in irgendein anderes Land.” „Was Heimat ist, kann ich nicht sagen, ich muss das in meinem armen Herzen tragen.”

Jedes Leid ist individuell. Es lässt sich nicht vergleichen und mit keinem anderen Vergleich relativieren. Die politischen Debatten, der Fahrplan der Waggons, die Zahl der beschlagnahmten Häuser oder die Größe der Felder können uns im Bereich des Individuellen nicht mehr orientieren. Das Schicksal des Einzelnen macht eine persönliche Auseinandersetzung erforderlich. Und wir können kaum ohne Zweifeln sagen, dass wir in dieser Hinsicht keine Schulden hätten.

Die Geschichte der Ungarndeutschen nach dem Zweiten Weltkrieg bildet einen Bestandteil der Vergangenheit der ungarischen Gesellschaft. Sie gehört zu uns. Ohne ihre Kenntnis kann es keine nationale Selbstkenntnis geben. Es gibt dann höchstens ein Land und keine gemeinsame Heimat. Das 60. Jahr der Vertreibung ist gleichzeitig Anlass und Möglichkeit. Anlass zur Erinnerung und Möglichkeit zur Konfrontation mit den Geschehnissen. Und vielleicht auch eine Hilfe. Eine Hilfe dazu, dass wir die noch fehlenden Schritte auf dem Weg der Erkenntnis und Verständnis unserer gemeinsamen Vergangenheit und unser Selbst machen können.